

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен доктор на тема
“Средновековни накити на територията на юг от Стара планина (IX - XII в.)”
от Цветина Петкова Петкова, редовен докторант към Катедра “Археология”
на Исторически факултет при Софийския университет “Св. Климент Охридски”
с научен ръководител проф. д.и.н. Людмила Дончева-Петкова

от

доц. д-р Чавдар Кирилов

(Катедра “Археология” на Исторически факултет при СУ “Св. Климент Охридски”)

Избраната за разработване тема е несъмнено важна и удачно избрана. Не може да се каже, че тя е negliжирана в досегашните изследвания, тъкмо обратното – на средновизантийските накити в днешните български и в съседните земи е посветена значителна по обем литература, която – както става ясно от текста и приложената към него библиография, докторантката познава добре. Тя обаче решава да подходи към натрупания емпиричен материал (както публикуван, така и все още необнародван) по различен от предишните изследователи начин, който е обяснен накратко в уводната част на работата (раздел “Цели, задачи и методика на изследването”) и само може да бъде адмириран – внимателно вглеждане в характеристиките на контекстите, от които произхождат находките, и грижливо изучаване на съчетанията на последните в затворени комплекси с цел направата на корелационен и сериационен анализ, който евентуално да доведе до по-прецизна от досегашните хронология на различните видове накити, използвани през разглеждания период. Това, както е недвусмислено декларирано, е и основната цел на работата. Наред с нея докторантката си поставя и друга – да направи опит за реконструкция на облика на одеждата (най-вече – по разбираеми причини – женската) от средновизантийския период. Хронологическият обхват на темата е ясно дефиниран и адекватно именуван, тъй като традиционни за родната книжнина времеви етикети от рода на “Първо българско царство” и “период на византийското владичество” са напълно неприемливи за разглежданата територия. Нейната северна граница е билото на Стара планина, а останалите съвпадат с политическите граници на днешната българска държава.

Редно е да се отбележи, че в анализа си докторантката – похвално – прекрачва както времевите, така и пространствените граници, които декларира предварително. Към това я подтиква както характерът на материала, който анализира и който нерядко само привидно принадлежи на средновизантийския период, така и желанието за – и неизбежната нужда от – сравнение с находки, комплекси и обекти от съседни (и по-далечни) земи. Тъкмо нарушаването на времевите и пространствени рамки ѝ позволява в крайна сметка да предложи по-убедителна

(макро)периодизация на развитието на накитния комплекс между VIII и XIII в. в разглеждания от нея регион, да идентифицира коректно последния като неизменна – и средишна – територия на византийското културно пространство и да установи съществени отлики със земите на север, по Долен Дунав, върху които тепърва следва да се мисли. Един от най-съществените резултатите на работата е отхвърлянето на традиционните възгледи за обезлюдяване и запустяване на разглежданата територия между VII и X в., в която (малобройни) новодошли заселници напразно търсят среща с оттеглили се в отдалечени планински региони местни обитатели.

Този резултат е плод на анализа на внушителен по своя обем материал от десетки обекти от днешна Южна България, част от който е непубликуван. Както става ясно от каталожната и илюстративната част на работата, докторантката е положила усилия да се запознае *de visu* и със значителна част от (често не особено качествено) обнародваните материали. Огромната част от включените в работата находки произхожда от некрополи, докато на селищните обекти е отредена периферна роля. Това на пръв поглед проблематично (съзнателно) ограничаване на изворовата база всъщност е напълно правилно от методическа гледна точка, тъй като именно некрополите, а не селищата, дават възможност за работа със затворени комплекси и за направата на корелационни и сериационни анализи. Находките от селищен контекст биха могли да бъдат – и са – използвани най-вече в качеството си на сравнителен материал, но не и като основна изворова база.

Историографската част на работата изпълнява най-важната си задача - да очертае насоките на търсенията, постиженията и слабостите на досегашните проучвания, и по този начин да дефинира отправна точка на работата на самата докторантка. В нея е налице нужният баланс между разказа и анализа, така щото да не бъде просто механично изброяване на обекти и научни произведения, но все пак и да предложи достатъчно цялостна история на проучванията, без да се спуска в ненужни подробности.

На неизбежната за работа от такъв характер систематика на материала Цветина Петкова обръща внимание в кратката част, наречена “Бележки към типологията”. Избран е (формално-)типологическият подход (решение, което не се отличава с революционност), който неминуемо ограничава броя на признаците, които потенциално подлежат на анализ, а оттам и на възможните посоки на анализ и изводи, които биха могли да бъдат направени. Това обаче не би следвало да се разглежда като съществен недостатък на труда, особено като се има предвид, че написването на една докторска дисертация трябва да се извърши в определени разумни времеви граници. Би било буквално цинично да се изисква от един докторант да съумее да напише “всичко за всичко”. При все това желанието ми е в бъдещата си работа Цветина Петкова да напусне полето на формално-типологическия анализ и да разшири палитрата на изследваните признаци - независимо дали става дума за накити или за нещо друго.

Докторантката стъпва на съществуващи типологии и от време на време прави корекции било чрез обособяване на нови типове, било чрез извеждане на нови варианти. Това е очакван подход, характерен за всеки формално-типологически анализ, който се занимава с вече изучаван материал – различните очи виждат различни, но не и коренно различни, неща. Добро впечатление прави фактът, че Цветина Петкова не претендира да е (поредният) изобретател на колелото, не вижда в типологията (само)цел, а инструмент, и понякога обогатява съществуващите типологически схеми не само по умозрителни причини, а в резултат на анализа на контекстите, в които се срещат находките. Това е важна стъпка по пътя на осъзнаването, че онова, което *изглежда* еднакво, не е непременно еднакво.

“Типологията” всъщност е традиционният за такъв род изследвания хибрид между класификация и класическа (формална) типология. Накитите от средновизантийския период първо са класифицирани по (макро- и микро-)функция (и по местоположение върху човешкото тяло) - накити за глава (обици и др.), за шия (висулки, *част от* мънистата), за ръце (гривни и пръстени), след това (частично) по материал - метал, стъкло и т. н., и накрая подредени по типове и варианти. Последните впрочем не са означени като такива, а в унисон с някои предходни трудове по темата по-скоро се осмислят като подтипове, ако се придържаме строго към начина на тяхното номериране. Това обаче е подробност, която не изменя характера на систематическия подход.

Описателно-аналитичната част на работата е структурирана в синхрон с класификационната част на систематиката. Описанието на всеки подтип/вариант следва стандартна и рядко разчупвана схема - формални белези, обекти и комплекси, в които са намерени негови представителни, съчетания с представителни на други класове и подтипове/варианти, аналогии от други части на България, след това от по-далечни региони, предложена дата. Основната разлика с други подобни текстове, в които също има такива неизбежно-протяжни, редуващи се до – наглед – безкрая и сами по себе си нищоказващи рубрики, чиято единствена цел е да направят текста по-обемн, е възможността всичко написано да бъде проверено благодарение на внушителната таблица, онагледяваща връзката между контексти и подтипове/варианти, а оттам и съчетанията на последните. Тя е сред най-съществените приноси на работата на Цветина Петкова, благодарение на което тя се превръща от поредното съмнително упражнение по темата в задълбочено и в определена степен новаторско научно изследване. Тя превръща нейните изводи в проверими - лукс, което не всеки научен текст предлага на ползвателите си.

Изводите, до които достига докторантката, са изложени най-вече в петата глава и са доразвити в заключението на работата. Те – особено що се отнася до фината хронология – не са безспорни във всеки отделно взет случай, което обаче не се дължи на неумение на докторантката да анализира и осмисля, а на характера на изворовата база. В някои моменти читателят има усещането, че Цветина Петкова не е посмяла да отиде докрай в деконструкцията на натрупани в

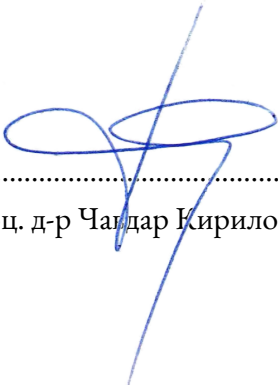
предходните изследвания грешки, а в други – че се е предоверила на вътрешния си глас. За щастие и едното, и другото явление са рядко срещани и като цяло направените изводи изглеждат солидни с оглед сегашното ниво на познание. Предложената периодизация на съчетания от типове накити, т. е. на начина на украсяване на тялото, между VIII и XIII в. като цяло е напълно приемлива. С основание някои типове накити, несправедливо отнети на средновизантийския период, са му върнати обратно, а други, които никога не са му принадлежали, най-накрая са отпратени другаде. Нещата са, в общи линии, сложени в ред и работата представлява добра основа за бъдещи изследвания по темата.

Това се отнася не само до хронологията, но и до други направени изводи. Някои маркирах още в началото и няма да повтарям тук. Особено приятно впечатление прави желанието на Цветина Петкова да се занимава с едни от най-неблагодарните части от украсата на тялото в средновековието – мънистата, и разчупването на традиционния модел на тяхното осмисляне като “огърлици” за сметка на далеч по-широка палитра от начини на тяхната употреба.

Техническите части на работата - списък с използвана литература, каталог, илюстрации - напълно отговарят на изискванията и се отличават с достатъчна пълнота. Приложените карти също играят немалка роля за осмислянето резултатите от работата. Действително повечето не демонстрират кой знае колко съществени тенденции в пространствените характеристики на материала. Все пак си струва да се разгледат дори само заради визуално онагледения факт, че традиционно считаните за водещи за т. нар. група “Абланица – Туховище” находки далеч напускат пределите на “планинските рефугиуми”, в които - както се мисли обичайно - намират убежище на границата между късната античност и ранното средновековие нейните носители.

Бих могъл да удължа този текст, но не виждам смисъл в това. Мисля, че написаното дотук не оставя у читателя съмнение относно мнението ми по най-важния въпрос, който е и причината за написването на текста: достатъчен ли е трудът, за да бъде присъдена на неговата авторка докторска степен? Отговорът ми е безспорно положителен и ми дава основание да предложа на почитаемото научно жури да присъди на Цветина Петкова образователната и научна степен доктор.

София, 18.06.2026 г.

.....
(доц. д-р Чагдар Кирилов)